

Eski Yakınoğu’da İlahi Elçiler ve Onların Kraliyet İdeolojisindeki Önemi

Divine Envoys in Ancient Near East and Their Importance in the Royal Ideology

Şeyma AY*

Öz

Tanrılar ve krallar eskiçağ tarihi boyunca çoğu zaman birbirlerine müttefik olmuşlardır. Şüphesiz bu, dinin siyasal hayat üzerindeki büyük etkisinden kaynaklanmaktadır. İktidarın ilahi kökeninin sürekli vurgulanma ihtiyacının hissedildiği eskiçağ dünyasında, tanrılar kimi zaman elçileri vasıtasıyla kralların yanında olarak ilahi desteklerini hissettirmişlerdir. Bu elçiler, kâhinlerden farklı olarak esinlenme yolu ile aldıkları tanrı gizlerini zor zamanlarda krallara iletmışlerdir. İlahi elçiler statükonun korunması için kraliyet ile birlikte çalışan kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kraliyet İdeolojisi, İlahi Elçilik, Tanrı Gizleri, Eski Yakınoğu, Din ve Siyaset.

Abstract

Throughout the ancient history, gods and the kings often become allies to eachother. No doubt this is due to the great influence of religion on the political life. Because of the need for the continuous emphasis of divine origin on the power, sometimes gods have made the kings felt the divine support by means of divine envoys (prophets). These envoys, differs from the diviners, convey the secrets of the gods to the kings by inspiration during rough times. Divine envoys emerges like people who works to protect the status quo of royalty.

Key Words: Royal Ideology, Divine Envoys, Secret of the Gods, Ancient Near East, Religion and Politics.

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Turizm Fakültesi-Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü, (seymaay@gmail.com).

Keşiş İlyas,

“Kfaryabda halkı arasında meczup hiç eksik olmamıştır” diye yazar. “Biri yok olursa, tıpkı ocağın hiç sönmemesini sağlayan kül altındaki korlar gibi, bir diğeri yerini alır.

Demek ki insanların bilgelikleriyle dokunduğu perdeyi yırtmak için Tanrı'nın parmaklarıyla oynatacağı bu kuklalara ihtiyacı vardır.”

Amin Maalouf, “Tanios Kayası”, s. 69.

1. Tanım:

İlham yoluyla **ilahi elçilik** tanrılardan gelen¹ kutsal sözlerin ve gizlerin (**nişrētum ša ili**²) teknik olmayan yöntemler doğrultusunda³ insan sözü ile aktarılmasıdır.⁴ Elçilere ait sözlerin kaydedildiği metinler, kehanetler kategorisinde olmakla beraber **tarihî kehanetler** olarak adlandırılır.⁵

Eski Yakındoğu'da iktidarın ilahi menşeyini gözler önüne sermesi açısından kutsal doğum motifi, kralların iktidarlarının rüyalar vasıtası ile tanrılar tarafından onaylanması ve şüphesiz Enuma Eliş Destanı oldukça önemlidir. Kent devletlerinden merkezi devlete geçiş sürecinin sonucu olan merkezîyetçilik, kendini dini hayatta da göstermiş, kralların baş tanrı adına hareket etmesi kaçınılmaz olmuştur.⁶ Eski Yakındoğu'nun siyasi hayatına dinin büyük etkisi göz önünde bulundurulduğunda kralların iktidarlarını tehdit eden iç ve dış kaynaklı tehlikeler karşısında, tanrılardan haber ileten elçiler vasıtasıyla ilahi dünyadan destek aldıklarını görmekteyiz. Hemen belirtmeliyiz ki ilahi elçilik belirli kültürel bir grubun kökenlerinde aranması mümkün olmayan ve yukarı mezopotamyanın büyük bölümünde karşımıza

¹ Jean Bottero, *Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Çev.: Mehmet Emin Özcan-Ayten Er, Dost Kitapevi, Ankara 2003, s.151.

² Martti Nissinen, “Prophecy and Omen Divination: Two Sides of the Same Coin”, *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World*, The Oriental Institute of the University of Chicago, Oriental Institute Seminars 6, Chicago 2010, s.345.

³ Nissinen, age., 2010, s.342. “teknik olmayan yöntemler” ile kastedilen eskikağda bir takım teknikleri, kurban edilen hayvanın karaciğerini inceleme-kuşların gökyüzündeki hareketlerini inceleme-yılanın sudaki hareketlerini inceleme vd. **kullanmayarak** gelecektekinin esinlenme yolu ile haber vermektir.

⁴ Mari deJong Ellis, “Observations on Mesopotamian Oracles and Prophetic Texts: Literary and Histrographic Considerations”, *JCS 41-2/1989*, s.130.

⁵ Joann Scurlock, “Prophecy as a Form of Divination; Divination as a Form of Prophecy”, *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World*, The Oriental Institute of the University of Chicago, Oriental Institute Seminars 6, Chicago 2010, s.277.

⁶ Yusuf Kılıç, Şeyma Ay, “Eski Mezopotamya’da Siyasi Örgütlenmede Din Olgusu”, *Turkish Studies 8-5/2013*, s.387-403.

çıkan ortak bir kültürel mirastır.⁷ Ancak bu mirasa ait en erken örneklerin Eski Babil döneminde, Amurru kavminin yaşadığı Mari ve Eşnunna kentlerinde ortaya çıkması, onun Batı Sami kökenini yansıması açısından önemlidir.⁸ Dolayısıyla çalışmamızın coğrafi alanını Sami asıllı kavimlerin yaşadığı bölgeler ve Hitit ülkesi kapsamaktadır.

Parpola'nın Nissinen'den aktardığına göre, Alphonse Delattre 1888 yılında "*Asurhaddon'a Adanmış Kehanetler*" ismi ile yayımladığı makalesinde, Kutsal Kitap'takileri hatırlatan, elçilerin bir dizi kehanetlerinden bahsetmiştir. Önceleri bu kehanet türünün, bu tür belgelerin sıklıkla rastlandığı Asurhaddon (M.Ö. 680-669) döneminde birdenbire ortaya çıkmadığı, esasında Asur kralları III. Tiglat Pilaser (M.Ö. 744-727) ve II. Sargon (M.Ö. 721-705) dönemlerinde İsrail ve Fenike bölgesine yapılan seferler sonucunda bu bölgelerden Asur'a nakledilen kişiler vasıtasıyla aktarılıp geliştiği düşünölmekteydi. Ancak söz konusu kehanetlerin doğrudan İştar ve Mezopotamya kültleri ile bağlantısının ortaya konması, bu kehanetlerin İsrail ve Fenike kökenli olduğu yönündeki görüşlerin geçersiz olduğunu ispatlamıştır.⁹

İlahi mesajları ileten elçilere ait metinlerin çođu M.Ö. 18. yy. Mari ve M.Ö. 7. yy. Ninive arşivlerinden¹⁰ gelmektedir. Mari arşivindeki Mari kralı Zimri-Lim'e (M.Ö. 1775-1761) yazılmış 49 mektup, elçilerin mesajları ile ilgili bilgileri içermektedir. Bununla birlikte Ninive arşivinde Asurhaddon (M.Ö. 680-669) ve Asurbanipal'a (M.Ö. 668-627) yazılmış 29 mektup ve bir şekilde elçilerden dolayı olarak bahseden 20 adet mektup bulunmaktadır. Aynı zamanda M.Ö. 18. yy.'dan kalma Eşnunna krallığından bir belge, M.Ö. 14. yy. Mitanni Kralı Tuşratta'nın Mısır firavanu III. Amenophis'e Ninive tanrıçası Şauška'nın Mısır ülkesine seyahat etmek istediğinin anlatıldığı mektup (EA 23¹¹), M.Ö. 14. yy.'a ait Emar kentinden yönetim ile ilgili belgelerde elçilere ait bilgiler, M.Ö. 13. yy.'da Kar Tukulti Ninurta kentinden bir yönetim belgesi, M.Ö. 11. yy.'dan kalma Wen-Amon

⁷ Martti Nissinen, *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2003, s.4.

⁸ Alan Lenzi, *Secrecy and The Gods-Secret Knowledge in Ancient Mesopotamia and Biblical Israel*, SAAS 19, Helsinki 2008, s.59.; Harry A. Hoffner, "Ancient Views of Prophecy and Fulfillment: Mesopotamia and Asia Minor", *JETS* 30-3/1987, s.262.

⁹ Simo Parpola, *Assyrian Prophecies*, Helsinki University Press, Finland 1997, s. XIII-XIV.

¹⁰ İdari belgelerinin yanı sıra şiirler, ilahiler ve kült aktivitelerinin anlatıldığı metinler elçilere ait bilgiler içermektedir. Bkz.: Martti Nissinen, "The Socioreligious Role of the Neo-Assyrian Prophets", *Prophecy in its Ancient Near Eastern Context*, SBL 13, Ed.: Martti Nissinen, Atlanta 2000a, s.97.

¹¹ William L. Moran, *The Amarna Letters*, The John Hopkins University Press, USA 1992, s.61-62.; Nissinen, age., 2003, s.182-183.

destanında Biblos kentindeki elçilere ait bilgiler, M.Ö. 9. yy. Hamat kralı Zakkur dönemine ait belgeler, M.Ö. 8. yy.'a ait Deir Ala yazıtındaki bilgiler, Lakiş kentinden M.Ö. 7. yy.'a ait seramik parçaları ilahi mesajları içeren bilgiler sunmaktadır.¹² Anadolu'ya baktığımızda ise Hitit Krallığı'nda Mari ve Asur Krallıkları'nda olduğu gibi, elçilerin krallara ilahi aracılık yaptıklarına dair kesin bilgi yoktur. Ancak Telipinu Fermanı'nda geçen “*tanrının adamları*” tanımlaması bize ilahi elçilerin Hitit ülkesindeki varlığı hakkında dolaylı yoldan bilgi vermektedir.¹³

2. Metinlerde Elçilere Verilen İsimler:

Yeni Asur dönemi metinlerinde elçilerden “*coşkunluk hâli yaşayan esrikler*” (*mahhû*) ve olarak söz edilmektedir. Elçiler hem kadınlardan hem de erkeklerden olduğu gibi bazı kadın elçilerin esasında kadın gibi davranan erkekler (*assinu*) olduğu metinlerde geçmektedir.¹⁴ *mahhû/mahhûtu* kelimesi ile III. Ur Devri, Eski Babil Devri Mari metinleri ve Orta Asur döneminden kalma kehanet metinleri, sözlükler, yönetim belgeleri gibi pek çok metinde geçen *muhhûm/muhhûtum* ([MĪ.] LÚ.GUB.BA) kelimeleri aynı anlamdadır. Bununla birlikte daha çok ritüel ve sözlük metinlerinde geçen¹⁵ *mahû*¹⁶ “çıldırma”, *ragāmu*¹⁷ “bağırma, haykırmak, bildirmek” anlamına gelirken¹⁸ *raggimu* “bağırma” kelimesi de elçileri işaret etmektedir.¹⁹ Öte yandan Mari metinlerinde ilahi elçileri doğrudan tanımlayan bir kelime bulunmamaktadır. Ancak bu metinlerde geçen “*têrtum*²⁰” ve “*egerrû*²¹” kelimelerinin aynı kapsamda kullanıldığı

¹² Martti Nissinen, “Spoken, Written, Quoted and Invented: Orality and Writtness in abcient Near Eastern Prophecy”, *Writings and Speech in Israelite and Ancient Near Estern Prophecy*, Ed.: Ehud Ben Zvi, Michael H. Floyd, SBL Symposium Series, Atlanta 2000b, s.235-238.

¹³ Hoffner, agm., 1987, s.262.

¹⁴ Karel van der Toorn, “Mesopotamian Prophecy Between Immanence and Transcendence: A Comparaison of Old Babylonian and Neo-Assyrian Prophecy”, *Prophecy in its Ancient Near Eastern Contex, SBL 13*, Ed.: Martti Nissinen, Atlanta 2000a, s.79.; “*assinu*”, *CAD-A2/vol.1*, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004, s.341-342.

¹⁵ Nissinen, age., 2003, s.134.

¹⁶ “*mahhû*”, *CAD-m1/vol.10*, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004, s.90.; S.H.Hooke, *Babylonian and Assyrian Religion*, London 1953, s.92.

¹⁷ “*ragāmu*”, *CAD-r/vol.14*, Ed.: Erica Reiner- Martha T. Roth, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 1999, s.62.

¹⁸ Nissinen, age., 2000a, s.90-91.

¹⁹ “*raggimu*”, *CAD-r/vol.14*, Ed.: Erica Reiner- Martha T. Roth, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 1999, s.63.

²⁰ Kurban edilen hayvanın iç organları incelemek yoluyla yapılan kehanet. Bkz. : Albrecht Goetze, “An Old Babylonian Prayer of the Divination Priest”, *JCS 22-2/1968*, s. 28.; “*têrtu*”, *CAD-t vol.18*, Ed.: Erica Reiner, The Oriental Institute, Chicago 2006, s.357, 363, 364, 366-367.

düşünölmektedir. Yine Mari metinlerinde “*apālu*” cevap vermek²² fiilinden türetilen “*āpilum*” (cevap veren, karşılık veren²³) kelimesinin de ilahi elçileri işaret ettiği düşünölmektedir.²⁴ Ancak *āpilum*’lar bir merkeze bağlı olmaksızın, bir yerden başka bir yere seyahat edebilirlerken, *muḥḥutum* unvanı taşıyan ilahi elçiler kayıtlı oldukları tapınağa bağlı idiler. Ayrıca Mari kentinde, belirli bir saç stili olduğu düşünölen ve anlamı bilinmeyen “*qammatum*” unvanlı kimseler, “*nabū*”²⁵ unvanlı kimseler, eril durumdan cinsiyetsiz bir duruma dönüşen ve erkek-kadın²⁶ olarak anılan “*assinnu*”lar da ilahi elçilik yapmaktadır.²⁷ Bununla birlikte *taṭarrad* (ṭarādu²⁸) ilahi elçi anlamında kullanılan bir diğer kelime iken; *tartugūmu-targutum-tarrugum*²⁹ tanrılardan ilahi sözü almak-işitmek eylemini ifade etmektedir. Elçileri cinsiyetlerine göre tanımlayan diğer kelimeler ise řu şekildedir:

LÚ AL.E.DÈ / LÚ AN.NÈ.BA.TU: elçi;

LÚ GUB.BA / MÍ-LÚ GUB.BA: erkek elçi / kadın elçi;

LÚ NÍ.SU.UB / MÍ.AL.È.DÈ: erkek elçi / kadın elçi.³⁰

Diđer taraftan Hitit kralı Telipinu’ya ait Telipinu fermanında geçen “*ři-ú-na-an an-tu-uh-ři-iř-ša*” kelime grubu “*tanrının insanları*” anlamına gelmektedir.³¹ *LÚ DINGIR*^{LİM}-*ni-an-za-ma* “*tanrının adamları*” kelimesi de II. Mursili’ye ait belgelerde geçmekle birlikte bu kişilerin görevlerini açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır.³² Ancak bunların ilahi elçiler oldukları

²¹ “egirru”, *CAD-e/vol.4*, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago 2004,s.44-45.; Nissinen, agm., 2000a, s.107.

²² “apālu”, *CAD-a2/vol.* Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago 2004,s.155.

²³ agy, s.162.

²⁴ James F.Ross, “Prophecy in Hamath, Israel and Mari”, *The Harvard Theological Review* 63-1/1970, s.13.; Leo Oppenheim, “The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of Assyrian Dream Book”, *Transactions of the American Philosophical Society-New Series* 46-3/1956, s.221.

²⁵ “nabū”, *CAD-n1/vol.11*, Ed.: Erica Reiner, The Oriental Institute, Chicago 2008, s.35.; Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş-Tanrılar, Ritüel, Tapınak, Ayışığı* Kitapları, İstanbul 2013, s.95-96.

²⁶ “*hermafrodit*” çift cinsiyetçilik. İştar’ın önemli vasıflarından biridir. Elçiler de İştar’ın ağzından konuşmaları sebebiyle bir hermafrodit olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz.: Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-Taş Devrinden Eleusis Mysteria’lar*, Çev.: Ali Berktaş, Kabalcı Yay., İstanbul 2007, s.85.

²⁷ Nissinen, age., 2003, s.6-7; 14.

²⁸ “ṭarādu” ilahi elçi, *CAD-t/vol.18*, Ed.: Martha T. Roth, The Oriental Institute, Chicago 2006, s.52.; Nissinen, age., 2003, s.151-152.

²⁹ Nissinen, age., 2003, s. 164, 167,169.

³⁰ Nissinen, age., 2003, s. 182, 186, 188.

³¹ İlker Koç, *Telipinu ve Dönemi*, Basılmamış YL Tezi, Ankara 2007, s.68,70.

³² Jonathan Stökl, *Prophecy in the Ancient Near East: A Philological and Sociological Comparison*, Brill 2012, s.16-17. (sınırlı görünüm google e-kitap)

düşünülmektedir.³³ Aynı zamanda Hamat ve Lu‘as kralı Zakkur’a ait yazıtta, kral tanrının kendisiyle kâhinler (*h̄zyn/ h̄ziyîn*³⁴) ve elçiler vasıtasıyla (*‘ddn*) iletişime geçtiğini belirtmektedir.³⁵ Ayrıca *DN işpuranni* (“DN beni gönderdi”) cümlesi ile elçilerin tanrılar tarafından gönderildiği ifade edilmektedir.³⁶ Görüldüğü üzere tanrılar ile insanlar arasındaki iletişimi, tanrılardan aldıkları sözleri alıcısına iletmek yoluyla sağlayan elçiler eski Yakındoğu’da pek çok farklı isimle anılmaktadır.

Bununla birlikte elçilerin isimleri doğuştan değil, bu yetiye kavuştukları zaman verilmiş olmalı³⁷ ve özel yeteneklerini açıklayan anlamlar içermelidir: **İlūssa-āmur**, “*onun tanrılığını-kutsallığını gördüm*”; **İssār-lā-tašīyaṭ**, “*İštar’ı ihmal etme*” gibi.³⁸

Ancak hemen belirtmeliyiz ki ilahi elçilerin mesajlarını içeren metinleri tanımlamak için kullanılan **šipir maḥḥe** kelime grubu, diğer tüm kehanet türleri ile birlikte anılmakla beraber³⁹ ilahi elçileri diğer kâhinlerden ayıran en büyük fark, onların tanrıça İštar ile olan bağlarıdır.⁴⁰ İlahi elçilik yapan bu kimseler, tanrıça İštar’ın vücut bulmuş hâli olarak onun sözlerini dikte ederken, tanrıçanın yol gösterme vasfını da dünyevi bir kimlikle kullanmış oluyordular.

3. Bazı Metinler:

Elçilerin ilettiği ilahi mesajların konusunu oluşturduğu pek çok yazılı metin bulunmaktadır.⁴¹ Burada bu metinlerden sadece birkaçı ele alınmıştır.

Akkad döneminden kalma bir kehanet belgesinde isimsiz bir kâhin, muhtemelen bir ilahi elçi, isimlerini bildirmedikleri krallar, onların hükümdarlıkları ve sonlarının nasıl olacağı hakkında bilgi vermektedir;

“Bir prens yükselecek ve 18 yıl hüküm sürecek. Ülke güven içinde olacak, yiyecek iyi olacak, halk zenginlikten hoşnut olacak. Tanrılar ülkeye iyilikler buyuracaklar, elverişli rüzgârlar esecek. Sabanlar bereketli ürün mahsul verecek. Şakkan ve Nišaba memlekette olacak. Yağmurlar ve seller olacak.

(http://books.google.com.tr/books/about/Prophecy_in_the_Ancient_Near_East.html?id=5CMb7pGIARwC&redir_esc=y erişim 25.11.14/14:25).

³³ Hoffner, agm., 1987, s.262.

³⁴ Ross, agm., 1970, s.55.

³⁵ Nissinen, agm., 2000b, s.265.

³⁶ van der Toorn, agm., 2000b, s.222, 223.

³⁷ Nissinen, age., 2000a, s.96.

³⁸ Nissinen, age., 2003, s.100.

³⁹ Nissinen, age., 2003, s.134.

⁴⁰ Nissinen, age., 2000a, s.110.

⁴¹ Bu konuda hakkında en geniş bilgi için bkz.; Nissinen, age., 2003.; Parpola, age., 1997.

Ülkenin insanları hoşnut olacak. Fakat o prens bir isyanda kılıçtan geçirilecek..."⁴² Anlaşıldığı üzere metinde ilahi elçiyi doğrudan tanımlayan bir ifade bulunmamaktadır. Ancak olacağı bildirilen olayların aktarılma biçimi, aktarılan eylemin bir ilahi elçi tarafından yapıldığını düşündürmektedir. Bu yönüyle söz konusu belge doğrudan elçiyi nitelilememekle birlikte dolaylı yoldan ilahi elçilik hakkında bilgi veren en eski belgedir.

Yukarıdaki belgeye benzer bir diğer metin de "**Marduk Esinli Kâhinlik Metni**"dir. Söz konusu metin tanrı Marduk ağzından yazılmış bir "*ex eventu*" metindir. Marduk Babil kentinin, metinde isimleri geçmeyen krallar I. Murşili (M.Ö.1595), I. Tukulti-Ninurta (M.Ö.1225) ve Elam kralı Kudur-Nabıunte tarafından gelecekte işgal edilip, heykelinin esir alınacağı "*ex eventu*" anlatılmaktadır.⁴³ Tüm bu belgelerde olayı anlatanın kimliği ya da olayların hangi kral döneminde gerçekleşeceği belli olmadığı gibi, tahminleri ileten tanrı elçisini işaret eden bir terim de bulunmamaktadır. Öte yandan ilahi elçiler hakkında doğrudan bilgi veren en eski belge III. Ur kralı Amar-Sin'in (M.Ö. 21. yy.) Girsu kentinin tanrıçası İnanna'nın elçisine (**maĥĥûm**) bir miktar arpa verilmesini emrettiği belgedir.⁴⁴

Bununla birlikte Eski Babil dönemine tarihlenen konumuzla ilgili Mari metinlerini incelediğimizde, buradaki yüksek memurlar Addu-Duri, Inib-şina, Sammetar ve Şibtu'nun Mari kralı Zimri-Lim'e iletmek üzere, ilahi elçilerden aldığı mesajların içeriği dikkat çekicidir:

*"Addu-duri, hizmetkârın, efendime şöyle söyledim: Hişamitum tapınağında İşi-ahı denilen ilahi elçi doğruldu ve söyledi: Ayrılışından beri senin yemeğin yenmekte ve senin bardağın içilmekte. Düşmanların kötülük ve senin hakkında uygunsuz söylentiler yaymaya devam etmekte. Fakat ben onları ayaklar altına aldım."*⁴⁵

*"Eşnunna adamları ile yapılan anlaşma yanlış: Saman altından su yürütüyorlar. Onu düğümlediğim ağda büzeceğim. Onun şehrini yıkacağım ve çok eski zamandan gelen zenginliğini yağmalayacağım."*⁴⁶

⁴² A.K.Grayson, W.G. Lambert, "Akkadian Prophecies", *JCS 18-1/1964*, s. 13- 14.; Matthew Neujahr, *Predicting The Past in the Ancient Near East-Mantic Histrory in the Ancient Mesopotamia, Judah and the Mediterranean World*, Brown Judaic Studies, Rhode Island 2012, s.15-16.

⁴³ Matthew Neujahr, age., 2012, s.28-30, 38-39. Ayrıca "Şulgi Esinli Kâhinlik Metni" ve "Uruk Esinli Kâhinlik Metni" *ex eventu* niteliğinde metinlerdir. Daha geniş bilgi için Bkz.: Matthew Neujahr, age., 2012, s.41-50, 50-58.

⁴⁴ Nissinen, age., 2003, s.179,181.

⁴⁵ Nissinen, age., 2003, s.26.

⁴⁶ Nissinen, age., 2003, s.28.

“...ikinci günde, Diritum’un elçisi, **Qišti-Diritim**, sarayın kapısına geldi ve bana şu mesajı verdi: Kimse Mari tahtına başkaldırmayacak. Zimri-Lim’dir yukarı memleketin verildiği kişi. O Elam mızraklarını kıracak. Bu onun bana söyledikleri.”⁴⁷

Görüldüğü üzere, Mari kralının idaresinde çalışan yüksek rütbeli memurlar edindikleri bilgileri krala iletip onu olası tehlikelere karşı uyarılmışlardır. “yemeğini yiyorlar, bardağın suyunu içiyorlar ama saman altından su yürütüyorlar” cümleleri ile krala karşı iyi görünen ancak onun arkasından iş çevirenler etkileyici bir üslupla ifade edilmek istenmiştir. Burada önemli olan elçilerin mesajları krala bizzat kendilerinin iletmemesi, yüksek rütbeli memurların bu görevi yerine getirmesidir. Bunun iki sebebi olabilir: Tanrıların elçilerinin okur-yazar olmaması ve krala iletilecek haberlerde yine başında kralın bulunduğu statükonun her türden iletişimi denetleme, düzenleme ve yönlendirme isteği.⁴⁸

Eski Babil döneminden kalma belgelere göre Mari kralı Zimri-Lim ile çağdaş olduğunu bildiğimiz Eşnunna kralı Ibal-pi-el’e, isimsiz bir elçi aracılığı ile (M.Ö. ca. 1779-1765) tanrıça **Kititum**⁴⁹ tarafından iletilen ilahi mesaj şudur:

“Kititum kral Ibal-pi-el’e şöyle söyler: Tanrıların sırları benim önüme yerleştirildi. Çünkü sen devamlı ağzınla benim adımı andığın için, ben devamlı tanrıların gizlerini sana açıkladım. Tanrıların tavsiyesi ve Anu’nun emri ile ülke hükmetmen için sana verildi. Yukarı ve aşağı ülkeyi fidiye karşılığında kurtaracaksın, yukarı ve aşağı ülkenin zenginliklerini toplayacaksın. Ticaretin (kazanç?) azalmayacak; elinin tuttuğu her ülkede barışın kalıcı yiyeceği olacak. Ben Kititum, tahtının temellerini sağlamlaştıracağım: senin için koruyucu bir ruh yaptım. Kulağın bana ilgili olsun (Kulağın bende olsun?).”⁵⁰ Görüldüğü üzere, kral tanrıçasına yakarmasının ödülünü, onun kendisine krallığı ile ilgili gelecekte olumlu haberler iletmesi ile almıştır.

İlahi elçilere ait kayıtların en fazlası şüphesiz Yeni Asur döneminden gelmektedir. Asur kralı Sanherib’in en küçük oğlu Asurhaddon’u veliaht tayin etmesi, Asur tahtında uzun zaman sürecek karışıklıklara sebep olmuştur. Nitekim kardeşler arasında yaşanan iç çekişmeler sonucunda,

⁴⁷ Nissinen, age., 2003, s. 42.

⁴⁸ Eski Mezopotamya’da yazıtların denetleme, düzenleme ve yönlendirmeye tabi tutulması hakkında detaylı bilgi için bkz.: Gökhan Kağmıcı, “Eski Mezopotamya’da Bir İktidar ve Rıza Üretim Aracı olarak Tarihyazımı”, *Cogito* 73/2013, s.305-329.

⁴⁹ Eşnunna kentinde İştar’ın bir formu. Maria deJong Ellis, “The Archive of the Old Babylonian Kititum Temple and Other Texts from Ishchali” *JAOS* 106-4/1986, s. 758, 762, 765.

⁵⁰ Lenzi, age., 2008, s.60.

Asurhaddon babası Sanherib tarafından M.Ö. 681 yılında memleketin uzak bir yerine “saklanması” için gönderilmiştir. Veliht kralın annesi Nagia, oğlunun bu durumu hakkında tanrılara yakardığı bir vakit elçilerden bir mesaj almıştır:

*“Ben Erbil’in hanımı. Kralın annesine, bana yakardığından beri, söyledin: “Sağdaki ve soldaki, kucağına yerleştirdin, benim dölümü bozkırda başıboş dolanması için kovdun!” Şimdi, kral, korkma! Krallık senin, güç senin! Ahat-abiša'nın ağzından, Erbil'den bir kadın.”*⁵¹

Nagia saklanan oğlunun akıbeti hakkında endişe duyarak tanrıçaya yalvarmış, hatta oğlunun bu durumundan tanrıçayı mesul tutmuştur. Görüldüğü üzere yakarmalarına ilahi elçi Ahat-abiša'nın aracılığı ile cevap bulmuş, oğlunun parlak geleceği ile müjdelenmiştir.

Sanherib oğlu Arda-Mullissu'nun başını çektiği bir komplo sonucu öldürülmüştür. Bunun üzerine Asurhaddon Asur kentine dönmüş ancak komplocular çoktan kaçmıştır. Asurhaddon böylelikle Asur tahtının yeni sahibi olmuştur. Karışıklıkların yaşandığı bu süreç boyunca Asurhaddon ilahi desteği hep yanında hissetmiştir:

*“Ben Erbil'in İstar'ı! Asurhaddon, Asur'un kralı! Asur'da, Ninive'de, Kalhu ve Erbil'de, sonsuz günler ve ebedi yıllar verdim, kralım, Asurhaddon'a. Ben senin ulu eben, ben senin mükemmel dadın. Büyük göklerin altında sonsuz günler ve ebedi yıllar için tahtını kurdum. Cennetin ortasında altından bir tahtta gözetledim, Asur kralı, Asurhaddon'un önüne kehribar parlaklığında bir lamba koydum, onu kendi başımdaki taç gibi korudum. Korkma, kral! Sana konuştum, seni kötülemedim. Seni güvenle telkin ettim, seni utandırmadım! Güvenle nehri aşman için sana öncülük edeceğim. Asurhaddon, yasal varis, Mulissu'nun⁵² oğlu! Elimde keskin bir hançerle düşmanlarına son vereceğim. Asurhaddon, Asur kralı, küllü su ile dolu kap, iki şekellik balta! Asurhaddon, Assur'da sana sonsuz günler ve ebedi yıllar vereceğim. Asurhaddon, Erbil'de ben senin etkili kalkanın olacağım. Asurhaddon, yasal varis, Mulussi'nin oğlu. Seni düşünüyorum, seni çok sevdim. Ulu göklerde seni buklenden kavradım. Dumanın sağından gitmesini sağladım, solunda bir ateş yaktım. Krallık üzerinde[...]”*⁵³

Asurbanipal'in Elam kralı Teuman üzerine sefer yaptığı vakit yine tanrıçası İstar'dan aldığı destek:

⁵¹ Nissinen, age., 2003, s.109.

⁵² NIN.LIL. Eski Babil döneminde “Mulliltum” olarak anılmaktadır. Yeni Asur döneminde ise Mulissu olarak metinlerde geçer. Barbara Nevling Porter, “Ishtar of Nineveh and Her Collaborator, Ishtar of Arbela, in the Reign of Assurbanipal”, *Iraq* 66/2004, s.42.

⁵³ Nissinen, age., 2003, s.106-107.

“İstar benim iç çekmelerimi duydu ve bana söyledi: “Korkma!” O “kaldırdığın ellerin, yaşlı gözlerinle yaptığın dualar sebebiyle, sana merhamet ediyorum” diyerek kalbimi inandırdı. (kalbim emin oldu)”⁵⁴

Kehanet metinlerinde krallardan çocuğu olarak bahseden İstar esasında tanrı Aşşur’un anne yönünü yansıtmaktadır. Ayrıca o tanrı ve insan arasındaki bağı sağlamla Aşşur’dan ayrı bir varlık olarak da algılanmaktadır. O, elçiyi harekete geçiren duygu (libbu), kalbinden bildiren nefes (şāru), ağızından çıkan ses (rigmu) ve kelimelerdir (dibbu). Aynı zamanda İstar tanrının (Aşşur) ruhu ve nefesi olarak algılanabilir.⁵⁵ Görüldüğü üzere kendisini kralın *“ulu ebesi”* ve *“mükemmel dadısı”* olarak tanıtan İstar metnin bütününde kralı nasıl koruduğunu ve ona yol göstereceğini anlatmaktadır.

Öte yandan Uruk kazısında bulunmuş ve Amel-Marduk döneminde (M.Ö. 562-650) yazıldığı tahmin edilen Warka 22307/7 numaralı metin *“işaretlerim”* kelimesi ile başlayıp, ülkede meydana gelecek kötü olaylar hakkında bilgi vermektedir. Buna göre kral bir isyan sonucu tahtından olacak ve aylarca tutsak edilecektir. Metnin diğer yüzünde deniz tarafından, Babil kentini yönetmiş birinin gelip ülkenin yıkıntıya uğramış kısmını yöneteceği ancak onun da başarılı olamayacağı yazılmaktadır. Söz konusu idareci Uruk kentinin tanrılarını Babil kenti tanrıları ile değiştirecek, halktan ağır vergi alıp, kanalları çamurla dolduracaktır. Daha sonra başarısız beş yöneticinin sırayla başa geçeceği, onların idaresinden sonra gelecek olan kralın da her ne kadar başarısız olacak olsa da, çok geniş alanlara hükmedip etrafına korku yayacağı belirtilmektedir. Nihayetinde adaleti sağlayacak bir kral gelip Uruk kentinin tanrılarını geri getirip halkın bunlara tapınmasını sağlayacaktır. Metnin devamında bu kraldan sonra oğlunun başa geçip tüm dünyaya hâkim olacağı belirtilmektedir.⁵⁶ Gelecek hakkında tahminlerin yazılı olduğu bu metin, tahminleri ileten elçi hakkında bilgi vermediği gibi hiçbir kral ismine de değinmemektedir. Ancak olayların aktarılış şekli metnin ilahi elçilerden alınan bilgiler vasıtasıyla kayda geçirildiğini düşündürmektedir.

Mezopotamya’da etkin bir şekilde varlığını gördüğümüz ilahi elçilere ait Anadolu örnekler oldukça azdır. Hitit kralı Telipinu’ya ait anayasa niteliğindeki metinde:

*“Ve kraliyet ailesindeki cinayetler çoğalmaya başladı. Ve kraliçe İştapariya öldü; ancak arkasından geldi. Prens Ammuna öldü ve **tanrının***

⁵⁴ Nissinen, age., 2003, s.147.; Nissinen, age., 1998, s.44.

⁵⁵ Parpola, age., 1997, s.XXVI.

⁵⁶ Hermann Hunger, Stephan A. Kaufman, “A New Akkadian Prophecy Text”, *JAOS* 95-3/1975, s.372-373.

insanları da şöyle diyorlardı: İşte Hattuşa kentinde cinayetler çoğaldı."⁵⁷ Metinde geçen "*tanrının insanları*" tanımlaması kesin olmamakla birlikte konumuzu oluşturan elçileri işaret etmektedir.⁵⁸ Bununla birlikte II. Murşili'nin veba dualarında:

"Tanrılar, efendilerim beni işitin. Hatti ülkesinden salgını kovun. Hattuşa [...] yapmaz. Hangi nedenle Hattuşa halkı devamlı ölüyorsa, o ya fal ile saptansın ya da onu rüyada göreyim ya da tanrısal irşada ulaşmış bir kişi söylesin." şeklindeki paragrafta tanrısal irşada ulaşmış kişiler tanrıların mesajlarını ileten elçileri olmalıdır.⁵⁹

4. Metinlerin Özellikleri ve Sık Kullanılan Formüller:

Mezopotamya ilahi elçiliğın ilk örnekleri, olmuş olayların hemen sonrasında geleceğe dair bilgi vermesi sebebiyle⁶⁰ "*vaticinianum ex eventu*" (olaydan sonra kehanette bulunmak)⁶¹ eylemler olarak adlandırılmaktadır. Diğer bir ifade ile geçmişte yaşanan olaylar gelecek zaman kipi ile tekrar edilmiş ve böylece gelecek tahmin edilmiştir.⁶² Hemen belirtmeliyiz ki Mari metinleri daha çok gündelik olaylar ile ilgili olup, elçilerin kehanetlerinden hemen sonra kayda geçmiştir. Bununla beraber metinlerde geçen olaylar söz konusu vakanın ötesine geçmez. Ancak Asur metinlerinde gündelik olaylardan uzak durulmuş, kraliyet ideolojisi ve kralın geleceği konunun odak noktasını oluşturmuştur.⁶³ Ayrıca Yeni Asur dönemi metinleri, bilgi verdikleri olaylar ile çağdaş iken⁶⁴, Akkad dönemi metinleri geçmiş olaylar hakkında bilgi vermesinin yanı sıra yazarının yaşadığı gün ve gelecek

⁵⁷ Hoffner, agm., 1987, s.262; İlker Koç, "Telipinu ve Dönemi", *Basılmamış YL Tezi*, Ankara 2007, s.70.

⁵⁸ Hoffner, agm., 1987, s.262.;

⁵⁹ Sedat Alp, *Hittit Çağında Anadolu-Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tubitak Yay., Ankara 2001, s.131.; Albrecht Goetze, "Hittite Prayers-Plague Prayers of Mursilis", *ANET*, 3rd Edition, Ed.: James B. Pritchard, Princeton University Press 1992, s.396.; Leo Oppenheim, "The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of Assyrian Dream Book", *Transactions of the American Philosophical Society-New Series* 46-3/1956, s.199.; Hoffner, agm., 1987, s.257.; Jonathan Stökl, age., 2012, s.16-17.

⁶⁰ Scurlock, agm., 2010, s.282.

⁶¹ M. Neujahr, "Royal Ideology and Utopian Futures in the Akkadian ex eventu Prophecies", *Utopia and Dystopia in Prophetic Literature*, Ed.: Ehud Ben Zvi, University of Helsinki, 2006,s.2.(http://www.academia.edu/617757/Royal_Ideology_and_Utopian_Futures_in_the_Akkadian_Ex_Eventu_Prophecies erişim 22.10.14/16.45)

⁶² Grayson-Lambert, agm., 1964, s.10.; Robert Drews, "The Babylonian Chronicles and Bereossus", *Iraq* 37-1/1975, s.49.

⁶³ Corinne Bonnet-Paulo Merlo, "Royal Prophecy in the Old Testament and in the Ancient Near East: Methodological Problems and Examples"s. 80 (http://www.ieiop.csic.es/pub/08bonnet_8f15813f.pdf erişim 23.06.2014 16:44) ; van der Toorn, agm., 2000a, s.77.

⁶⁴ Ellis, agm., 1989, s.141

hakkında “*zekice*” tahminlerde bulunan metinlerdir.⁶⁵ Akkad metinleri Güterbock tarafından “*narû*⁶⁶ *yazını*” olarak adlandırılmıştır. Bunlar daha sonra Grayson tarafından “*kehanetler*”, “*tarihi destanlar*”, “*sahte otobiyografiler*” olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷

Teknik olarak ilahi elçilik incelendiğinde diğer kehanet türlerinden farklı olarak, iletişimi genellikle tanrının başlattığını ancak mesajın muhatabının da bunu teşvik ettiği durumların bulunduğu bilmekteyiz.⁶⁸ İlahi elçiler trans hâlinde mesajlarını tanrılardan aldıkları vakit, onların bu durumunun fark edilmesine sebep olan kendilerine has davranışları olmakta idi. Kısacası tanrı elçiyi ele geçirip elçinin bedeninden ve sesinden mesajını iletirdi.⁶⁹ Elçiler sözleri tapınakta tanrılardan alır⁷⁰ ve bu sözler hakkında kral vekiline, tapınak personeline (*şangû*) ya da saraydan bir yetkiliye bilgi verirdi. Ayrıca mesajı kayda geçirip bunu kral vekiline verip krala iletikleri de oluyordu.⁷¹ Eğer elçi tapınağın dışında tanrı mesajını dillendirirse, bunun önceden trans hâlinde iken tapınakta alınmış bir mesaj olduğuna ya da elçinin rüyasında tapınağı ziyaret ettiğine ve bu yolla tanrı kelamını işitip daha sonra aktardığına inanılırdı.⁷² Mari kentinden ilahi elçilerin mesajlarını içeren metinler tanrıça Anunitum, Hişametum, Belet-ekallim, Belet-biri, Diritum, İştâr-pişra, Dagan, Ea ve Adad’ın kült merkezlerinden gelirken⁷³, Asur metinlerinde ismi geçen tanrıça İştâr ya da bu tanrıçanın vekilleri olan Eşnunna’daki Kititum ve Assur’daki Mullissu’dur.⁷⁴ Tapınakların ilahi elçilere mesajların iletildiği yer olarak anılması Malik-Dagan’a ait bir metinde açık olarak geçmektedir. Buna göre Saggarâtum kentinden Mari kentine yolculuk eden Malik-Dagan, Terga kentindeki tapınağa uğramış ve burada Tanrı Dagan’ın huzurunda saygıyla eğildiği vakit, Dagan, Malik-Dagan’a Mari kralı Zimri-Lim ve Yam kenti yöneticilerinin barış yapıp

⁶⁵ Ellis, agm., 1989, s.148.

⁶⁶ “yasaların üzerine yazıldığı taş kaide, kral tarafından dikilmiş anıt yazıt”, stel. Bkz.: “*narû*”, *CAD-n1/vol. 11*, Ed.: Erica Reiner, The Oriental Institute Chicago-Illinois 2008, s.364.; Mario Liverani, “Deeds of the Ancient Mesopotamian Kings”, *CANE*, Ed.: J.Sasson, Newyork 1995, s.2363.

⁶⁷ Ellis, agm., 1989, s. 149.

⁶⁸ Karen Rhea Nemet-Nejat, *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, Greenwood Press, London 1998, s.213.

⁶⁹ William L. Moran, “New Evidence From Mari on the History of Prophecy”, *Biblica 50-1/1969*, s. 26.

⁷⁰ Nissinen, age., 2003, s.100.; van der Toorn, agm., 2000a, s.82.

⁷¹ Karel van der Toorn, “From the Oral to the Written: The Case of Old Babylonian Prophecy”, *Writings and Speech in Israelite and Ancient Near Eastern Prophecy*, Ed.: Ehud Ben Zvi, Michael H. Floyd, SBL Symposium Series, Atlanta 2000b,s. 225.

⁷² van der Toorn, agm., 2000b, s.221-223.; Ellis, agm., 1989, s. 135.

⁷³ Ellis, agm., 1989, s. 135 dn 27.

⁷⁴ Nissinen, agm., 2000b, s.244.

yapmadıklarını sormuştur. Dile gelen tanrı, Malik-Dagan’dan Zimri-Lim’in yanına gidip kendisine son durum hakkında bilgi verecek bir elçi göndermesini istemiştir.⁷⁵

İlahi elçiler tanrılardan sözleri tapınakta işittiği vakit, tanrı heykelinin önünde doğrulup (**tebûm**)⁷⁶ ayağa kalkar (**izuzzum**)⁷⁷ ve mesajı alırdı. Kral vekilleri elçilerin mesajlarını her ne koşul olursa olsun krala aktarmak ile yükümlü idi:

*“Önceden ben Mari’de görevli iken ben efendime bir erkek elçi ya da kadın elçinin söylediği her sözü ilettim. Şu anda başka bir memlekette görevliyim efendime onlardan duyduğum sözleri gönderemeyecek miyim? Er ya da geç bir kaza olursa efendim “elçilerin sana söylediklerini neden bana yazmadın” demeyecek mi?”*⁷⁸

Bununla birlikte mesajda olabilecek bir değişikliğe karşı elçi iki kişiyi diğer bir ifade ile şahitleri bilgilendirmek durumundaydı, böylece elçiler gizlice (**ina simiştım**) konuşmaz şahitler huzurunda konuşurdu.⁷⁹ Öte yandan mesajlar uzun süreli saklamaya uygun olmayan, elçinin adı ve memleketinin ilk satırda belirtildiği **u’iltu** isimli yatay tabletlere yazılmakta idi.⁸⁰ Mesajı içeren metnin kolofonu, anlaşma anlamına gelen **“adû”** kelimesi ile başlamaktaydı.⁸¹

Elçilerin mesajları idari sınıfa, daha da özelde yönetimin en başındaki kişilere iletilmek için aktarılmıştır.⁸² Mesajlar dönemin yazınsal eğilimine uyumlu, incelikli bir edebi formda ve geleneklere uygun, belirli kalıplara sahip, **“baskıya hazır”** bir şekilde kayda alınmaktadır.⁸³ Ancak iletilen mesajlara güven, mesajın alıcısı için en önemli sorundur. Bu tabletlerdeki sözler **“piqittum”** olarak adlandırılan ve uygulama esnasında elçinin kıyafetinden ya da saçından⁸⁴ bir parçanın da kullanıldığı kehanet yöntemi ile doğrulanırdı. Böylelikle elçinin kimliğinin tespiti ve mesajın güvenilirliği

⁷⁵ van der Toorn, agm., 2000b, s. 222.

⁷⁶ **“aplûm** şa Dagan şa Tut[ul] **itbema** kî’am iqbi ummāni” Tuttul (kentinin) Dagan’ın **elçisi doğruldu** ve şöyle söyledi. Bkz.: Moran, agm., 1969, s.24, 26.

⁷⁷ Nissinen, agm., 2000b, s.255.

⁷⁸ van der Toorn, agm., 2000b, s. 226.

⁷⁹ van der Toorn, agm., 2000b, s. 227-228.; Nissinen, agm., 2000b, s.246.; *“o sözleri gizlenerek söylemedi, ihtiyarlar meclisinde söyledi”* Bkz.: Nissinen, age., 2003, s.38.

⁸⁰ van der Toorn, agm., 2000a, s.73-74.; Nissinen, agm., 2000b, s.248.

⁸¹ Ellis, agm., 1989, s.144.; Simo Parpola, “Neo-Assyrian Treaties from the Royal Archives of Nineveh”, *JCS 39/1987*, s.180-182.

⁸² Ellis, agm., 1989, s. 142.; Nissinen, age., 2003, s.99.

⁸³ Nissinen, agm., 2000b, s.244.

⁸⁴ *“annitam apilum iqbem annu[ma şarat apilim] u si[ssiktašu ana bēliya uštābilam]*

Bu elçinin bana söyledikleri. Şimdi efendime elçinin saçından ve elbisesinin püskülünden gönderdim.” Bkz.: Nissinen, age., 2003, s.22.

soruşturulmuş olurdu.⁸⁵ Ancak bu işlem, elçinin üzerindeki yasal kontrolün baskısını, her zaman hissettirilmesi açısından da değerlendirilmelidir. Öte yandan mesaj alıcıya birebir iletilmiş olsaydı böyle bir yöntemle gerek kalmayacaktı.⁸⁶

Yazmanlar mektubu elçinin söylediği gibi yazdıklarını özellikle belirtmekte idiler: “*ana pī Šēlebum iqbēm*” (Şēlebum’un bana dediği gibi); “*awāt pīša ana bēliya ašpuram*” (*efendime onun ağzından çıktığı gibi yazdım*).⁸⁷ Böylelikle yazman iletilen mesajda hiçbir katkısı olmadığını ve mesajdan sorumlu olmadığını daha ilk cümle ile alıcıya bildirmektedir.

Ancak tahmin edildiği gibi her türden kayıta devletin kontrolü kaçınılmazdır. Elçilere ait mesajlar Asur sarayındaki yazmanların ve din adamlarının bilinçli bir gözden geçirmesi ve düzenlemesine tabi tutulmaktadır.⁸⁸ Bu gözden geçirme sonucunda bazı kalıpların sıklıkla kullanıldığı dikkatimizi çekmektedir. Buna göre metinler “*ša pī*”⁸⁹ (*ağzından*) formülü ile başlamaktadır: “*ša pī Issār-lā-tašīyaṭ mār Arbail*” (*Erbilli Issar-la-tasiyat’ın ağzından*)⁹⁰ Böylelikle mesajı ileten aracının kimliği yazman tarafından açıklanmaktadır. Hemen arkasından gelen “*lā tapallah*” (*korkma!*) ifadesi mesajların başlangıcında sıklıkla kullanılan diğer bir formüldür.⁹¹ Bununla birlikte; “*annītam āpilū iqbū u ina tēretim*”⁹² *ittanazzaz*” (*elçinin söyledikleri ve onun her zaman hazırda beklediği (güvendiği ?) kehanetler*⁹³); “*ina bēt rēdūtēka*”⁹⁴ *utaqqanka urabbaka*” (*taht*

⁸⁵ Nissinen, agm., 2000b, s.248, 258.; van der Toorn, agm., 2000a, s.78.; Moran, agm., 1969, s.22.

⁸⁶ Moran, agm., 1969, s.19-20.

⁸⁷ van der Toorn, agm., 2000b, s.230.

⁸⁸ Bonnet-Merlo, agy, s. 83.; van der Toorn, agm., 2000b, s.229.

⁸⁹ Nissinen, agm., 2010, s.346.

⁹⁰ Nissinen, age., 2003, s.103.

⁹¹ Steven W. Cole, Peter Machanist, *Letters From Priests to the Kings Esarhaddon and Asurbanipal*, SAA 13, Helsinki University Press, 1998, s. XVII.; Nissinen, age., 1998, s.53. Martti Nissinen, “Fear Not: A Study on an Ancient Near Eastern Phrase”, *The Changing Face of Form Criticism for the Twenty-First Century*, Ed.: Martin A.Sweeney, Ehud ben Zvi, Eerdmans Publishing, U.K. 2003, s.148-158. (sınırlı görünüm google e-kitap http://books.google.com.tr/books/about/The_Changing_Face_of_Form_Criticism_for.html?id=S6cEaILt4rIC&redir_esc=y erişim 06.02.15/18.22) Ayrıca korkma (la tapallah) formülü, eski ahitte sıklıkla kullanılan formüllerden biridir. Bkz.: Ross, agm., 1970, s.8.

⁹² Kehanet, görü, vizyon. Bkz. : William L. Moran, “Akkadian Letters”, *ANET*, 3rd Editon, Ed.: James B. Pritchard, Princeton University Press, 1969, s. 625-dn 25.; öngörü-kehanet. Bkz.: “tērtu”, CAD-t/vol.18, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute Chicago-Illinois 2004, s.357.; de Jong, agm., 1989, s.138.

⁹³ Nissinen, age., 2003, s.19.

⁹⁴ Bēt rēduti, Nissinen, age, 2003, s.104. halef, sonraki. Bkz.: “redīš/redū” *CAD-r/vol.14*, Ed.:Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004s.226.; ayrıca bkz. agy, s. 251.

evinde seni koruyup yükselteceğim⁹⁵); “*rīšāk issi Aššur-aḫu-iddina šariya rīši Arbail*” (Kralım Asurhaddon'u sevindirdim, sevin Erbil!⁹⁶); “*anāku abūka ummaka birti agappīya⁹⁷ urtabbika nēmalka ammar*” (ben senin baban ve annenim. Seni kanatlarımın arasına (içine) alacağım, gönencini göreceğim⁹⁸); “*našpartu⁹⁹ ilāni u İštār*” (tanrıların ve İhtar'ın mesajları¹⁰⁰); “*šipir İhtar bēltīya ša lā innennū*” (tanrıçam İhtar'ın deđişmez sözleri)¹⁰¹ metinlerde yazmanların kullandığı kalıplardandır.

Bilindiđi üzere elçiler tanrıların gizlerini (*nišrētum¹⁰² ša dingir.meš*, *nišrēt dingir.meš*) iletmektedirler bu sebeple yazmanın ağzının sıkı (*našrum*) olması gerekmektedir. Mesajın yazıldığı mektup bir zarf ile kapatılmış olarak krallık görevlisi tarafından krala iletilmektedir.¹⁰³ Ancak elçilerin ilettiği haberler her zaman olumlu anlam taşımamaktadır. Bazen elçinin aldığı mesajı krala iletmekle yükümlü olan görevlinin, bu bilgiyi iletmekte isteksiz kaldığı hallerde, söz konusu durumu kralın inayetine bırakarak, sorumluluğu üzerinden atmaya çalıştığı dikkat çekmektedir:

“*taht gitsin! Onunla Kralımın düşmanlarının üstesinden geleceğim*”. Ben dedim: “*Tahtı, kralım, efendimin izni olmadan teslim etmeyeceğim*”. Kralım, efendim her ne emrederse, ona göre davranacağız.”¹⁰⁴

5. Değerlendirme

Metinlerde iki unsur dikkat çekmektedir: Birincisi tehlikeli durumlarda etkili olan ilahi destek ve gelecek hakkında mesajın alıcısını uyarma; ikincisi krallık makamına ilahi seçim. İlahi destek “*Korkma, kralım!; Seninle konuştum, sana ihanet etmedim!; Senden hoşnudum...*” gibi cümleler ile belirtilmektedir.¹⁰⁵ Bu cümleler iyi hâl ve tanrılar ile uzlaşmayı vurgulamaktadır.¹⁰⁶ Elçinin mesajlarında geçen uzlaşma durumu Asur kralının düşmanları ve tâbileri üzerindeki hâkimiyetini işaret ettiği gibi,

⁹⁵ Nissinen, age., 2003, s. 103-104.

⁹⁶ Nissinen, age., 2003, s. 104.

⁹⁷ kanat. Bkz.: “agappu”, CAD-a1/vol.1, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute Chicago-Illinois 2004, s.144.; “kappu” CAD-k/ Ed.: Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute Chicago-Illinois 2008, s.185.

⁹⁸ Nissinen, age., 2003, s.116.

⁹⁹ mesaj, talimat. Bkz.: “našpartu”, CAD n-2/vol.11, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004, s.70.

¹⁰⁰ Nissinen, age., 2003, s.134.

¹⁰¹ Nissinen, age., 2003, s. 134.

¹⁰² sır-giz. Bkz.: “niširtu”, CAD n-2/vol.11, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004, s.276.

¹⁰³ van der Toorn, agm., 2000b, s.229

¹⁰⁴ Nissinen, agm., 2000b, s.260.

¹⁰⁵ Bonnet-Merlo, agy., s. 85.

¹⁰⁶ Uzlaşma hâli, durumunun çatışmaya açık hâlini de vurgulamaktadır. Kralların iktidarı tanrıların müdahalesi ile her an el değiştirebilir.

gökler ve yerin ahengini de içermektedir. İlahi uzlaşma kralı koruyan ve onun için savaşan İstar aracılığı ile olmaktadır.¹⁰⁷ Kralın Tanrıça İstar ile özel yakınlığı İstar'ın krallık gücünü yüceltmesi, Mezopotamya kökenli İstar inancı dikkate alındığında, kültürel kimliğe hizmet etmektedir.¹⁰⁸ Bilindiği üzere Eski Yakındoğu'nun başarılı kralları kendilerini İstar'ın sevgili eşi olarak tanıtmaktadır.¹⁰⁹ Elçiler de genellikle Erbil kentinin tanrıçası İstar adına konuşmaktadır. Tapınak kayıtlarında İstar "*anaku ^dEN- Ben Bel'im*" şeklinde geçerken, Erbil kenti ilahi metinlerinde "*Babil kentinin benzeri*", "*ülkenin bağı*", "*kaderi hazırlayan kent*" gibi Babil kentinin vasıflarını andıran unvanlar ile anılmaktadır.¹¹⁰ Elçilerin Erbil kenti tanrıçası İstar'ın vekili olması dikkat çekmektedir. Asurbanipal'in tahta geçiş sürecinin konu edildiği metinde Ninive kentinin tanrıçası olan İstar "*kralı doğuran anne*¹¹¹" olarak anılırken, Erbil kentinin tanrıçası olan İstar "*kralın geleceğini şekillendiren, kralın dadısı olan tanrıça*" özelliğini taşımaktadır.¹¹² Dadılık görevi ile Erbilli İstar krala yol gösterici, kralın vereceği doğru kararların gerçek sahibi olmaktadır. Bu anlamda tanrıçanın sözlerini krala aktaran elçilerin kendilerini Erbilli İstar'ın elçileri olarak tanıtmaları, onların dolaylı da olsa bir "*yol gösterici*" olmalarını vurgulamaktadır.

Birinci bin yıl Asur kralları "*eski günlerden beri*" kaderlerinde krallık olduğunu ve bu makam için tanrılar katında kaderlerinin tayin edildiğini iddia ederken, elçilere ait eski metinleri de bu durumun haklılığı için kullanmaktadırlar.¹¹³ Kralların tanrı ile olan yakın ilişkisini göstermek için bu sözlere ve kehanetlere ihtiyacı vardır. Hele de bu sözler gelecekte şans eseri doğrulanırsa durumun inandırıcılığı artacaktır.¹¹⁴ Nitekim bu metinler bozulmuş düzeni yeniden onaracak tanrılar tarafından onaylanmış bir kralın geleceğinin haber verilmesi ile sona erer.¹¹⁵ Bu yönüyle mesajları "*iktidarın kitleleri belirli bir mekanizma ağı içerisinde denetim altında tutma yöntemi doğrultusunda*"¹¹⁶ incelediğimizde, özellikle "*seçilmiş kişi*" olan kralın

¹⁰⁷ Nissinen, age., 2003, s.100-101.

¹⁰⁸ Bonnet-Merlo, age., s. 81.

¹⁰⁹ J.S.Cooper, "Sacred Marriage and Popular Cult in Early Mesopotamia", *Official Cult and the Popular Religion in the Ancient Near East*, Ed.: Eiko Matsushima, Heidelberg 1993, s. 83.; Nicole Brisch, "The Priestess and the King: Divine Kingship of Su-Sin of Ur", *JAOS* 126-2/2006, s.170.

¹¹⁰ Stephanie Dalley, "Babylon as a name for Other Cities Including Nineveh", *Proceedings of the 51st Rencontre Assyriologique Internationale 2005*, Ed.: Rober D. Biggs et al., Chicago 2008., s.30.; Bkz.: "Erbil kenti için ilahi", Alasdair Livingstone, *Court Poetry and Literary Miscellanea, SAA 3*, Helsinki University Press, Finland 1989, s.20-23.

¹¹¹ Livingstone, age., 1989, s.13.

¹¹² Barbara Nevling Porter, "Ishtar of Nineveh and Her Collaborator, Ishtar of Arbela, in the Reign of Assurbanipal", *Iraq* 66/2004, s.41-42.

¹¹³ Ellis, agm., 1989, s. 177.

¹¹⁴ Grayson-Lambert, agm., 1964, s.10.

¹¹⁵ Neujahr, agm., 2006, s.9.

¹¹⁶ Gökhan Kağnıcı, "Eski Mezopotamya'da Bir İktidar ve Rıza Üretim Aracı Olarak Tarihyazımı", *Cogito* 73/2013, s.321.

sadece sefere çıkmak, ritüeller yapmak, tapınaklar inşa etmekle kalmayıp, genellikle tapınak çevresinde ama bazen de halka açık alanda büründükleri trans hâli ile kralların ve saray erkânının saygısına ve inancına sahip olan elçileri politik avantajları gereği değerlendirdiklerini görmekteyiz. Zira söz konusu metinlerde, özellikle de Asur dönemine ait metinlerde, elçilerin iktidarın lehine konuştukları apaçık ortadadır.

Nitekim Asurhaddon ve Asurbanipal dönemlerinde elçilerin bu sözlü geleneği yazılı bir şekle bürünmüş, nesillere aktarılan bir gelenek hâline gelmiş,¹¹⁷ hatta elçiler krala bağlı resmî görevliler olarak konumlanmıştır.¹¹⁸ Kısacası kurallarla belirlenmiş bir uygulama ve idarenin bir yönetim aracı olarak elçilerin mesajları kayda geçirildiği dönemin statükosunu yansıtmıştır.¹¹⁹ Şüphesiz statükonun **özelliğe** korunması gereken dönemler, taht değişikliklerinin yaşandığı zamanlardır. İşte bu zamanda adayın mevkiini yasallaştırmak için elçilerin mesajlarına başvurması¹²⁰ kriz zamanlarındaki ülkenin güven ve huzur ortamına dönmesini sağlamak içindir.¹²¹ Mesajlarda kralın güven ortamını sağlamak için kullandığı en önemli yöntem iktidarının ilahi menşeyini elçiler vasıtasıyla da ilan etmektir. Bu sebeple elçilerin iletteği mesajlar alıcıyı etkilemeli cesaretlendirmeli ve uyarmalıdır. Böylelikle “doğru” hareket edecek kral tanrıların emri (*ina qibû*) ve yardımına (*ina tukulti*) vakıf olduğunu da belirtmektedir.¹²² Bununla birlikte krallar aldıkları bu destek ile yapacaklarında yasal hakları olduğunu bir şekilde ifade etmiş oluyordular.

Ancak hemen belirtmeliyiz ki okuryazarlığın ayrıcalıklı bir sınıfın özelliği olduğu eskiçağ dünyasında bu metinler halk tarafından okunması için değil, belirli krallar için propaganda amaçlı yazıya geçirilmiştir. Geçmiş tahminlerin gerçekleşmesi, diğer bir ifade ile olup bitmesi, hâlihazırda idareyi elinde tutan kral hakkındaki tahminlerin gerçekleşme ihtimalini arttırırken¹²³ kralların bunları propaganda amaçlı kullanmalarına da hizmet etmektedir. Esasında mesajlar tamamen tahmine dayalıdır. Mesajın içeriğine güven, geçmişte yapılan “şanslı tahminler” öne sürülerek arttırılmaktadır.

Mezopotamya kralları hükmetteği halkı ve düşmanları ile iletişim hâlinde olmalıdır.¹²⁴ Nitekim elçilerin iletteği sözler Eski Yakınoğu'da ilahi dünya

¹¹⁷ Nissinen, agm., 2000b, s.254.

¹¹⁸ John Gray, “Canaanite Kingship in Theory and Practice”, *Vetus Testamentum* 2-3/1952, s.204.

¹¹⁹ Ellis, agm., 1989, s.143, 145.

¹²⁰ Ellis, agm., 1989, s. 182.

¹²¹ Nissinen, agm., 2010, s.346.

¹²² Nissinen, agm., 2000b, s.241, 266.

¹²³ Hoffner, agm., 1987, s.264.

¹²⁴ Mark W.Hamilton, “The Past as Destiny: Historical Visions in Sam'al an Judah under Assyrian Hegemony”, *The Harvard Theological Review* 91-3/1998, s.214.; A.Leo Oppenheim, “Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Empires”, *Propoganda and*

ile iletişimin farklı bir boyutunu yansıtmaktadır. Eski Yakındoğu’da kralların başarılarının kutsal bir değer taşıması bilinen bir gerçektir. Ancak elçilerin aktardığı mesajlara “*kutsal bir değer yüklemek ya da bunu kutsal bir durum olarak değerlendirmek*”¹²⁵ mesajın alıcısı için avantaj olduğu gibi, mesajlarda belirtildiği üzere kralın tanrılar tarafından meşru kabul edilmesi hasımları için bir baskı unsurudur.

Eski Yakındoğu geleneğinde, yazıtlarda iktidarın imajının güçlü olarak yansıtılması¹²⁶ en önemli özellik iken, elçilere ait metinlerde hanedan üyesinin içinde bulunduğu zor durum ve arkasından çevrilen oyunlar açık bir şekilde ifade edilmektedir. Politik durumun teolojik bir yansıması olan bu metinler değerlendirildiğinde, tanrılardan destek aldığını ifade eden kral öyle ya da böyle arkasından çevrilen oyunları bozacağını, tahtını sağlamlaştıracağını ve savaşlarda galip geleceğini içerideki ve dışarıdaki düşmanlarına bildirmektedir. Elçiler ile işbirliği hâlinde başarıyla yaratılan psikolojik baskı ortamı doğrultusunda istikrar sağlanmış olacaktır. Elçiler ülke içerisinde kötü durumu ve yapılan anlaşmaların yanlışlığını mesajlarında açıkça belirtip, kralların içerisinde buldukları olumsuz durumu gözler önüne sermektedir. Kral, ilk aşamada dolaylı yoldan elçiler vasıtası ile mağdur olduğunu ilan etmekte, ardından da tanrıların desteğini aldığını ilan ederek bunu hemen kazanca çevirmektedir. Böylelikle kralın yalnızca tanrılar tarafından atanmadığı aynı zamanda kendi başarısının da etkili olduğu vurgulanmaktadır. Ancak Mari metinlerinde bu şekilde bir propaganda yerine bir durum değerlendirmesi dikkat çekmektedir. Aynı zamanda elçiler aracılığı ile elde edilen bilgiler yalnızca mevcut durumun istikrara kavuşması için değil, hâlihazırdaki kralın gelecekteki krallara haklılığını ilan etmesi için de değerlendirilmelidir. Bununla birlikte Mezopotamya kralları elçiler aracılığıyla edindiklerini iddia ettikleri bilgileri siyasi geleceklerini şekillendirmek için kullanırken; Hitit kralları da Mari kralları gibi sadece mevcut durum hakkında bilgi sahibi olmak için bu mesajları kullanmaktadır.

Kralların zor durumlarını gözler önüne seren bu metinler vasıtası ile geçmişte yaşanan olaylar hafızalarda canlı tutulacak, bu vesile ile tehlike ve ülkenin zor zamanlardaki hâli hep var edilip kralın hâkimiyeti sağlamlaştırılacaktır. Tanrı ve kral arasındaki mesafeyi kısaltan elçilerin mesajları kralın kaderini tanrılara teslim ettiğinin bir kanıtı olmasının yanı sıra, düşmanları yalnızca kralın değil, tanrıların da düşmanı olarak yansıtmaktadır.

Communication in World History vol. 1-The Symbolic Instrument in Early Times, Ed.: Harold D. Lasswell et.al, East-West Center 1979, s. 111.

¹²⁵ Burhanettin Tatar, “Mircea Eliade’da Tarihsel Bilinç Sorunu”, *Milel ve Nihal 1-1/2003*, s. 17-18.

¹²⁶ Gökhan Kağnıcı, agm., 2013, s.326.

KAYNAKÇA

- Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu-Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tubitak Yay., Ankara 2001.
- Bonnet, Corinne, Paulo Merlo, "Royal Prophecy in the Old Testament and in the Ancient Near East: Methodological Problems and Examples" http://www.ieiop.csic.es/pub/08bonnet_8f15813f.pdf 23.06.2014 16:44)
- Bottero, Jean, *Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Çev.: Mehmet Emin Özcan-Ayten Er, Dost Kitapevi, Ankara 2003.
- CAD a1/vol.1*, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004.
- CAD a2/vol.1*, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004.
- CAD e/vol.4*, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004.
- CAD k/vol.8*, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2008.
- CAD m1/vol.10*, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004.
- CAD n1/vol. 11*, Ed.: Erica Reiner, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2008.
- CAD n2/vol. 11*, Ed.: Leo Oppenheim, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004.
- CAD r/vol.14*, Ed.: Erica Reiner- Martha T. Roth, The Oriental Institute, Chicago-Illinois 2004.
- CAD t/vol.18*, Ed.: Erica Reiner, The Oriental Institute, Chicag-Illinois, 2006.
- Cole, Steven W., Peter Machanist, *Letters From Priests to the Kings Esarhaddon and Asurbanipal, SAA 13*, Helsinki University Press, 1998.
- Cooper, J.S., "Sacred Marriage and Popular Cult in Early Mesopotamia", *Offical Cult and the Popular Religion in the Ancient Near East*, Ed.: Eiko Matsushhima, Heidelberg 1993, s.81-96.
- Dalley, Stephanie, "Babylon as a name for Other Cities Including Niniveh", *Proceedings of the 51st Rencontre Assyriologique Internationale 2005*, Ed.: Rober D. Biggs et all., Chicago 2008., s. 25-35.
- Demirci, Kürşat, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş-Tanrılar, Ritüel, Tapınak, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 2013.
- Drews, Robert, "The Babylonian Chronicles and Bereossus", *Iraq 37-1/1975*, s.39-55.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-Taş Devrinden Eleusis Mysteria'lar*, Çev.: Ali Berktaş, Kabalıcı Yay., İstanbul 2007.
- Ellis, Mari deJong, "Observations on Mesopotamian Oracles and Prophetic Texts: Literary and Histogramic Considerations", *JCS 41-2/1989*, s.127-186.
- Ellis, Maria deJong, "The Archive of the Old Babylonian Kiritum Temple and Other Texts from Ishchali", *JAOS 106-4/1986*, s..757-786.

- Goetze, Albrecht, “An Old Babylonian Prayer of the Divination Priest”, *JCS* 22-2/1968, s. 25-29.
- Goetze, Albrecht, “Hittite Prayers-Plague Prayers of Mursilis”, *ANET*, 3rd Edition, Ed.: James B. Pritchard, Princeton University Press 1992, s. 393-401.
- Gray, John, “Canaanite Kingship in Theory and Practice”, *Vetus Testamentum* 2-3/1952, s. 193-220.
- Grayson, A.K., W.G. Lambert, “Akkadian Prophecies”, *JCS* 18-1/1964, s. 7-30.
- Hamilton, Mark W., “The Past as Destiny: Historical Visions in Sam’al an Judah under Assyrian Hegemony”, *The Harvard Theological Review* 91-3/1998, s.215-250.
- Hoffner, Harry A., “Ancient Views of Prophecy and Fulfillment: Mesopotamia and Asia Minor”, *JETS* 30-3/1987, s. 257-265.
(<http://files.umwblogs.org/blogs.dir/6219/files/2011/12/Hoffner-Mesopotamia.pdf>. Erişim: 11.11.14/19.31)
- Hooke, S.H., *Babylonian and Assyrian Religion*, London 1953.
- Hunger, Hermann, Stephan A. Kaufman, “A New Akkadian Prophecy Text”, *JAOS* 95-3/1975, s.371-375.
- Kağnıcı, Gökhan, “Eski Mezopotamya’da Bir İktidar ve Rıza Üretim Aracı Olarak Tarihyazımı”, *Cogito* 73/2013, s. 305-329.
- Kılıç, Yusuf - Şeyma Ay , “Eski Mezopotamya’da Siyasi Örgütlenmede Din Olgusu”, *Turkish Studies* 8-5/2013, s.387-403.
- Koç, İlker, *Telipinu ve Dönemi*, Basılmamış YL Tezi, Ankara 2007.
- Lenzi, Alan, *Secrecy and The Gods-Secret Knowledge in Ancient Mesopotamia and Biblical Israel*, *SAAS* 19, Helsinki 2008.
- Liverani, Mario, “Deeds of the Ancient Mesopotamian Kings”, *CANE*, Ed.: J.Sasson, Newyork 1995, s.2353-2366.
- Livingstone, Alasdair, *Court Poetry and Literary Miscellanea*, *SAA* 3, Helsinki University Press, Finland 1989.
- Moran, William L., “Akkadian Letters”, *ANET*, 3rd Editon, Ed.: James B. Pritchard, Princeton University Press, 1969, s.623-632.
- Moran, William L., “New Evidence From Mari on the History of Prophecy”, *Biblica* 50-1/1969, s. 15-56.
- Moran, William L., *The Amarna Letters*, The John Hopkins University Press, USA 1992.
- Nemet-Nejat, Karen Rhea, *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, Greenwood Press, London 1998.

Neujahr, Matthew, "Royal Ideology and Utopian Futures in the Akkadian Ex Eventu Prophecies.", *Utopia and Dystopia in Prophetic Literature*, Ed.: Ehud Ben Zvi, University of Helsinki, 2006, s.41-54.

(http://www.academia.edu/617757/_Royal_Ideology_and_Utopian_Futures_in_the_Akkadian_Ex_Eventu_Prophecies_22.10.14/16.45)

Neujahr, Matthew, *Predicting The Past in the Ancient Near East-Mantic Histogrphy in the Ancient Mesopotamia*, Judah and the Mediterranean World, Brown Judaic Studies, Rhode Island, 2012.

Nissinen, Martti, "The Socioreligious Role of the Neo-Assyrian Prophets", *Prophecy in its Ancient Near Eastern Context*, SBL 13,Ed.: Martti Nissinen, Atlanta 2000a, s. 89-114.

Nissinen, Martti, "Spoken, Written, Quoted and Invented: Orality and Writtenness in abcient Near Eastern Prophecy", *Writings and Speech in Israelite and Ancient Near Estern Prophecy*, Ed.: Ehud Ben Zvi, Michael H. Floyd, SBL Symposium Series, Atlanta 2000b, s.235-271.

Nissinen, Martti, *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2003.

Nissinen, Martti, "Fear Not: A Study on an Ancient Near Eastern Phraese", *The Changing Face of Form Criticism for the Twenty-First Century*, Ed.: Martin A.Sweeney, Ehud ben Zvi, Eerdmans Publishing, U.K. 2003, s.122-162. (sınırlı görünüm google e-kitap http://books.google.com.tr/books/about/The_Changing_Face_of_Form_Criticism_for.html?id=S6cEalLt4rIC&redir_esc=y erişim 06.02.15/18.22)

Nissinen, Martti, "Prophecy and Omen Divination: Two Sides of the Same Coin", *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World-Oriental Institute Seminars 6*, Ed.: Amar Annus, The Oriental Institue of the University of Chicago, Chicago 2010, s.341-351.

Oppenheim, A.Leo, "The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of Assyrian Dream Book", *Transactions of the American Philosophical Society-New Series 46-3/1956*, s.179-373.

Oppenheim, A.Leo, "Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Empires", *Propoganda and Communication in World History vol. 1-The Symbolic Instrument in Early Times*, Ed.: Harold D. Lasswell et.all, East-West Center 1979, s. 111-144.

Parpola, Simo, "Neo-Assyrian Treaties from the Royal Archives of Nineveh", *JCS 39/1987*, s. 161-189.

Parpola, Simo, *Assyrian Prophecies*, Helsinki University Press, Finland 1997.

Porter, Barbara Nevling, "Ishtar of Nineveh and Her Collaborator, Ishtar of Arbela, in the Reign of Assurbanipal", *Iraq 66/2004*, s.41-44.

- Ross, James F., "Prophecy in Hamath, Israel and Mari", *The Harvard Theological Review* 63-1/1970, s. 1-28.
- Scurlock, Joann, "Prophecy as a Form of Divination; Divination as a Form of Prophecy", *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World-Oriental Institute Seminars 6*, The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 2010, s. 277-317.
- Stökl, Jonathan, *Prophecy in the Ancient Near East: A Philological and Sociological Comparison*, Brill 2012. (Sınırlı Görünüm Google e-kitap http://books.google.com.tr/books/about/Prophecy_in_the_Ancient_Near_East.html?id=5CMb7pGIARwC&redir_esc=y erişim 25.11.14/14:25)
- Tatar, Burhanettin, "Mircea Eliade'da Tarihsel Bilinç Sorunu", *Milel ve Nihal*, 1-1/2003, s. 9-19.
- van der Toorn, Karel, "Mesopotamian Prophecy Between Immanence and Transcendence: A Comparison of Old Babylonian and Neo-Assyrian Prophecy", *Prophecy in its Ancient Near Eastern Context*, Ed.: Martti Nissinen, SBL 13 , Atlanta 2000a, s. 71-89.
- van der Toorn, Karel, "From the Oral to the Written: The Case of Old Babylonian Prophecy", *Writings and Speech in Israelite and Ancient Near Eastern Prophecy*, Ed.: Ehud Ben Zvi, Michael H. Floyd, SBL Symposium Series, Atlanta 2000b, s. 219-234.